

«Улуу куйаар уонна сир»

кэлин кэлин сирин

(Бэлэмнэнии бөлөххө аралдьыты)

Улуу куйаар уонна

сир

(Бэлэмнэнии бөлөххө аралдьыты)

«Улуу куйаар уонна сир»

аралдытыгы сценарийа

(бэлэмнэнии бөлөх оболоругар)

Иитэр-үөрэтэр сыала-сорууга:

1. оболорго халлаан куйаарын, күн систематын туһунан билиһиннэри.
2. Оболор тылларын саппааһын байыты.
3. Күн системата, планеталар ааттара: Меркурий, Венера, Сир, Марс, Юпитер, Сатурн, Уран, Нептун, Плутон.

Туттуллар маллар: күн, планеталар макеттара, сулустаах халлаан, космонавт таңаһа, «Улуу куйаар уонна сир» - сурук, глобус, ракета, Ю.А.Гагарин хаартыскатын экран көмөтүнэн оболорго билиһиннэри.

Бэлэмнэнии үлэ: Үөрэх сылын устата дьарыктаныыларга уонна күн иккис аңарыгар тулалыыр эйгэни үөрэтии, билиһиннэри. Төрөппүттэргэ космонавт таңаһын – скафандры тиктэри.

Тэрээһин үлэ: төрөппүттэри кытта ыкса сибээстээхтик үлэлээһин, кинилэр өйөбүллэригэр тирэбири.

Ыытааччы: Улахан бөлөх иитээччитэ Юмшанова Людмила Васильевна.

Зал иһэ аралдытыгыга сөптөөх гына киэргэтиллибит, халлаан күөх хараңата таңаска сулустар, «Улуу куйаар уонна сир» - сурук, уңа истиэнэбэ – ракета, хаңас истиэнэбэ – күн уонна планеталар.

Аралдытыгыны салайан ыытар иитээччи уонна кыттар оболор скафандр таңастаахтар.

Аралдытыгы барыыта:

Үтүө киэһэнэн күндү оболор уонна иитээччилэр! Бүгүн биһиги «Улуу куйаар уонна сир» диэн аралдытыгыга мустан олоробут. Мин билигин кылгастык Космос туһунан кэпсиэм. Бары көнөтүк олоробут уонна болбойобут. Оболоор, энигиттэн ким эмит Космос диэн тугун билэбит дуо? Сөп, Космос диэн халлаан куйаара. Кини улабата, уһуга биллибэт. Ол аата киэң да киэң, хаһан да бүтэн, тохтоон хаалбат. Халлаан куйаара диэн хараңа сулустаах халлаан, күн уонна кинини тула эргийэр планеталар буолаллар. Быйыл Космонавтика 50 сылын бэлиэтиир. Ол курдук 1961 сыллаахха, саас, муус устар 12 күнүгэр «Сир» планета орбитатыгар Аан дойдуга бастакы «Восток» диэн космическэй хараабыл көппүтэ. Онно пилот-космонавт, Советскай Союз летчига, майор Юрий Алексеевич Гагарин көппүтэ. Кини Космостан – Халлаан куйаарыттан баара суоҕа 108 мүнүүтэнэн сиргэ төттөрү ракетанан көтөн кэлбитэ. Ол көтөн иһэн бары олодор «Сир» планетабытын сэргии, кэрэхсии көрбүтэ. Уонна кэлэн маннык эппитэ: «Я увидел, как прекрасна наша планета. Люди будем хранить и приумножать эту красоту, а не

разрушать ее». Көрүн, эрэ, бу баар Советскай Союз геройа – Юрий Алексеевич Гагарин космоска көтүөн иннинэ. О5олоор, космоска салгын суох. Ол иһин космонавтар ракетанан айанныылларыгар скафандр диэн таңаһы кэтэллэр. Саха Сиригэр Уус-Алдан оройуонун Дүпсүн нэһилиэгэр соботох Космонавтика музейа баар. Ол музейы төрүттээччи Саха АССР үтүөлээх учуутала Иван Данилович Жирков буолар. Манна 7 тыһ. кэриңэ экспонат баар.

Билигин бэлэмнэнии бөлөх оболорун ыңырабын. О5олоор, астрономия диэн – халлаан эттигин, тутулун уонна сайдыытын үөрэтэр бэрт былыргы наука буолар. Кини уонунан тыһыынча сыл анараа өттүгэр үөскээбитэ. Астрономия диэн науканы үөрэтэр дьону асрономнар дииллэр. Арай эһиги эдэр асрономнар үһүгүт, оттон мин эһигини үөрээтээччи быһыытынан космоска көтүөм. Космоска сылдьан мин тугу этэрбин, үөрэтэрбин барытын өйгүтүгэр хатаан, өйдөөн хаалыахтааххыт. Космостан ракетанан көтөн кэлэн «Улуу Куйаар уонна сир» диэн викторинаба бэйэбит билиигитин көрдөрүөххүт. Космоска көтүөххүтүн бабарабыт дуо? Дьоннор космоска тугунан көтөллөрүй? Ракетаны ким ытырый? (оболор эппиэттэрэ) Чэ, кэлиң, бардыбыт. Биһиги билигин космоска ракетанан көтүөхпүт. Ол көтөрбүтүгэр бастаан тугу гынабыт? Аан бастаан таңаспытын кэтэбит. Таңаспыт аата туох диэн этэй? (скафандр) скафандра суох сатаан көппөппүт, то5о диэтэххэ космоска салгын суох. Чэйиң, эрэ, биллэриллэр 5 мүнүүтэлээх бэлэмнэнии: 5,4,3,2,1 – көтүбүт!

Биһиги космической хараабылбыт космоска көтөн эрэр. Иллюминаторы көрүн – хайдах курдук киһи кыайан аабан сиппэт элбэх сулустарын. Миллиардынан ахсааннаах сулустар уонна чолбоннор (планеталар) бэйэ-бэйэлэрин кытта ситимнэһэн Галактиканы (Космос) үөскэтэллэр. Улуу куйаарга 6 млрд- тан тахса Галактика баара биллэр. Онтон биирдэстэрэ биһиги олорор Галактикабыт – Халлаан сиигэ (Млечный путь) буолар. Ол аата Галактика диэн наһаа элбэх сулус уонна планеталар эбит. Планеталар тас өттүлэрин Улуу Куйаар, ол эбэтэр, Космос диибит Чэйиң, эрэ, көрүөхэйиң. Бу баар. Халлаан куйаарыгар (Космос) наһаа тымныы уонна наһаа хараңа эбит. Халлаан кайаарыгар күн, араас планеталар метеориттар, кометалар (наһаа улахан муус бытархайдара) бааллар. О5олоор биһиги күнү эмиэ сулус диэн ааттыбыт. Күнү уонна кинини тула эргийэр планеталары Күн системата диибит. Күн систематыгар то5ус планета күнү тула бэйэлэрин орбиталарынан айанныыллар. Биһиги өбүгэлэрбит түүңү халлаан урсунугар чыпчыңныыр тыһыынчанан сулустар быыстарыгар хамсы сылдьар планеталары бэрт өрдөөбүттэн билэллэр эбит. Бу планеталар күңнэ холоотоххо быдан кыралар. Планеталар тымныылар, бэйэлэрэ сырдыгы таһаарбаттар. Кинилэр ньуурдарын Күн сардаңалара эрэ иттиэхтэрин сөп. Күнтэн түспүт сырдык төттөрү тэйэр буолан, планеталар сулустаах халлаанца сырдаан көстөллөр. Күн диэн саамай улахан сулус буолар, кини быһыыта шар. Күнтэн биһиги сылааһы уонна сырдыгы ылабыт. Кини бары планеталартан барыларыттан наһаа улахан. Күн

наһаа сылаас. Биһиги, тыынар тыыннаах барыта күнэ суох сатампаппыт. Күн биһиэхэ олобу биэрэр. Планеталар бары шар курдук быһыылаахтар.

- Күнтэн саамай чугас планета Меркурий диэн. Кини биһиги планетабытыттан кээмэйинэн кыра. Күнтэн чугас буолан наһаа сылаас, салгына суох. Ол иһин тыынар-тыыннаах манна олорбот. Түүндү өттүгэр тымныы, күнүскү өттүгэр сылаас эбит. Кини үрдэ ый курдук кратердарынан бүрүллүбүт. Бу планета спутнига суох.

- Меркурий кэнниттэн кэлэр иккис планетабыт аата Венера диэн. Бу планетаҕа салгын да, уу да суох эбит. Ол иһин тыынар-тыыннаах манна олорбот. Бу планета спутнига суох.

- Венера кэнниттэн кэлэр үһүс планетабыт Сир диэн. Манна биһиги олоробут. Бу планетаҕа салгын баар, ол иһин тыынар-тыннаахха ол аата – дьоннор, хамсыыр-харамайдар, көтөрдөр, үүнээйилэр олорор, үүнэр кыахтаахтар. Ол аата олох баар. «Күн» биир сиргэ турар, «Сир» сыһыа эргийэр. «Сирбит» бэйэтин орбитатын устун күнү биирдэ эргийэн кэллэбинэ, дьыл кэмнэрэ солбуйсаллар. Дьыл кэмнэрин ааттатаалаан (күһүн, кыһын, саас, сайын). Маны таһынан «Сир» бэйэтин тула эмиэ эргийэр эбит. Оччобуна түүн уонна күнүс диэн суукка чаастара солбуйсаллар. Суукка чаастарын ааттатаалаан (сарсыарда, күнүс, киэһэ, түүн). Ый – планета буолбатах. Кини Сир аргыһа. Ол аата биһиги планетабытын тула эргийэр объект буолар. Ый үрдэ барыта кратердарынан (үрдүк хайаларуонна дириң хайаҕастар) бүрүллүбүт. Ыйга эмиэ салгын суох. Космонавтар ыйга тийдэхтэринэ суоллара хаалан хаалар, уонна хаһан даҕаны ол суоллара сүтэн хаалбат эбит.

- Сир планета кэнниттэн төрдүһүнэн Марс диэн планета кэлэр. Соробор кинини кыһыл планета диибит, тоҕо диэтэххэ бу планетаҕа кыһыл таас элбэх, арабастыңы-кытархай кумабынан бүрүллүбүт. Бу планетаҕа эмиэ салгын суох, олох суох.

- Марс планета кэнниттэн, күнтэн бэһис планета Юпитер диэн. Кини 16 спутниктаах. Күн систематыгар саамай улахан планета буолар. Бу планета газтан турар, ол иһин манна кытаанах сир суох.

- Юпитер кэнниттэн, күнтэн алтыс турар планета Сатурн диэн. Күнтэн ыраах сытар буолан температурата биһиги кыһыммыт температуратынааҕар быдан тымныы -80 кыраадыс тымныы. Сатурн бэйэтин тула тиэрбэстэрдээх. Ити тиэрбэстэр муус, хаар уонна таас кыырпабыттан үөдүйбүттэр. Манна эмиэ кытаанах сир суох.

- Сатурн кэнниттэн, күнтэн сэттис турар планета Уран диэн. Күнтэн ыраах сытар буолан сүрдээх тымныы уонна хараңа планета. Манна эмиэ олох суох. Бу планета 5 спутниктаах.

- Уран кэнниттэн, күнтэн ахсыс турар планета Нептун диэн. Күнтэн ыраах сытар буолан эмиэ наһаа тымныы уонна хараңа планета. Күнү тула биир эргиири 165 сыл устата эргийэр.

- Нептун планета кэнниттэн күнтэн тохсус, ол аата саамай ыраах сытар планетабыт аата Плутон диэн.

ОБолоор син өйдөөтүгүт дуо? Ким ыйытыылаабы? Аны билигин ракетанан төттөрү айаннахайың. Көтөргө бэлэмнит дуо? Бэлэмнэннибит : 5,4,3,2,1 - .
Көттүбүт!

Улуу Куйаар уонна Сир – викторина

1. Күн диэн планета дуу, сулус дуу? (Сулус)
2. Күн системата диэн тугуй?
3. Күн систематыгар хас планета баарый? (9)
4. Күн систематыгар саамай улахан планета ханныгый? (Юпитер)
5. Күн систематыгар саамай кыра планета ханныгый? (Меркурий)
6. Күн систематыгар ханнык планетаны «кыһыл планета» диибитий? (Марс)
7. Түүннэри-күннэри эргийэр баар үһү? (Сир)
8. «Сир» планета күн систематыгар хаһыс турарый? (Үһүс)
9. «Сир» планета олохтоохторо кимнээхтэрий?
10. 1961 сыллаахха «Сир» планета орбитатыгар ким көппүтэй, ханнык дьыл кэмэ этэй?

Туһаныллыбыт литература:

1. Справочник старшего воспитателя. №4 апрель 2011.
2. Экологической дьарыктар уонна аралдьыйылар. Т.А.Макарова
Сылан с. 2004с.
3. Улуу Куйаар уонна сир. Г.М.Федоров, З.П.Федорова 2006 с.
4. Дошкольное воспитание №4, 2006 стр. 52
5. Дошкольное воспитание №3, 2007 стр. 116